

դիծն ու յատակադիծը, այլ նոյն իսկ ամէն մէկը ինքնուրոյն հեղինակել եւ քանդակել են դամբարանների ներքին եւ արտաքին հիւսուածոյ քանդակները:

Թորդում լճակը հարաւ-արեւմուտքից հիւսիս-արեւելք ձգուում է մօտ 12 կիլոմետր երկարութեամբ եւ 1—1.20 կիլոմետր լայնութեամբ, ունի տեղ-տեղ մինչև 100 մետր խորութիւն: Լճակը սեղմուած է կարծր ապառաժներով, աջ կողմից թէյուն եւ ձախ կողմից Մագնուր կամ Վանուց անտառապատ եւ մացառապատ լեռներով: Աջ կողմից լինելով թափուում են աննշան առուներ, իսկ ձախ կողմից Խարսի կամ Կարսի, Խիկի առուակները, որոնք ոռոգում են համանուն գեղերը եւ նրանց հանգերը: Այս լճակի տակ, ասում են, գտնուում է աւերակ ամրոցներ ու բերդեր—Անի բերդ, որոնք 1791ին մնացել են ջրերի տակ թաղուած:

Ականատեսները իրենց սերնդին պատմել են, որ 1791ին մի սոսկալի երկրաշարժից Կարս գեղի Խարս լեռան վերին կատարը կործանուել եւ լցուել է թորդում վտակի հունը. ձորն ամբողջապէս ծածկել է, ջրի ընթացքը կապել: Այս լիցքը այնպէս է պնդել գետի հունն ու նրա ձորը, որ ջրերի ընթացքը խափանել է եւ ջուրը 12 վերստ երկարութեամբ բարձրացել ու լճացել է, տեղ-տեղ մինչև 100 մետր խորութեամբ: Ապա ջուրը այսքան բարձրանալուց յետոյ, մօտակայ մի բարձր ժայռերից թափուում է իր թեւ կամ Դեւ առուակը, որի հետ երկու կիլոմետր ճանապարհ առաջ գնալով մտնում է նախկին հունը: Թորդում լճի բարձունքից այս ջրվէժը 45 մետր լայնութեամբ եւ 70 մետր բարձրութեամբ ջրերը վիժում են ապառաժների վրայ ահեղ գոչերով, իրար վրայ երեք աստիճանի ջրվէժ են կազմում մինչև թեւին խառնուելը: Ջրվէժի բարձրացած շառաչիւնը քսան կիլոմետր հեռավորութեան վրայ լսուում է: Աշխարհի ամենագեղեցիկ ջրերնկեցներից մէկն է. բայց ճանապարհների բացակայութեան եւ երկրի անմատչելիութեան շնորհիւ՝ այցելուներ չունի:

Թեւ առուակին միանալով, իր նախկին հունը տեղաւորուելուց յետոյ, սրննթաց ահեղ մոնշիւններով առաջ է գնում գէպի հիւսիս. աջից ընդունում է՝ Մեշենիկ, Ատմեկ, Երգենց, ձոգունցուր առուակները. իսկ

ձախից՝ Ուգէյն, Կիրվենց, Քարվանի, Գեմիք բերդ եւ Աշմուշէն բերդի առուակները, որոնք ոռոգում են համանուն գեղերի հանգերը, Եայաները, ձմեռոցները, մացրաները, ախոռները, վանքերն ու աւերակ բերդերը: Ապա Թորդումը միանում է Օլթի վտակին եւ միասին ուղղուում են հիւսիս-արեւմուտք, միախառնուում ձորոսին: Թորդում վտակի կենդրոնական ճիւղը 105 վերստ երկարութիւն ունի:

Լենինական:

ԱՏՐՊԵՏ

(Շարունակելի):

Մ Ա Յ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

DIRR, Prof. Dr. A., *Caucasia. Zeitschrift für die Erforschung der Sprachen und Kulturen des Kaukasus. Fast. 4. Leipzig 1927. Verlag der Asia Major. 303 Fasc. 5. 1928.*

Caucasica իր ներկայ 4. թիւով կը բերէ մեզ երկու յօդուած—ուսումնասիրութիւն. մին՝ Դեւերսի նախորդ յօդուածին (տես 1927, էջ 543) շարունակութիւնը (էջ 1—64) եւ միւսը՝ Դոկտ. Դիռի «Ուրիսներու լեզուն» (էջ 65—144):

Դեւերս իր ուսումնասիրութեան այս վերջին մասին մէջ կը շարունակէ հայերէնը համեմատութեան զննել հարաւային կովկասեան լեզուներու հետ՝ քննելով զատ զատ զլուսներու մէջ բաղաձայններու խումբաւորումներն ու վերածման ձայնաւորները (էջ 3—7), թարմաւոր գրերը (Fülllaute, այսպէս կը կոչէ այն գրերը, որոնք քանի մը բառերու մէջ երեւան կ'ելլեն, առանց ստուգաբանական պատճառի. ինչպէս հայ. «գանդար» փոխառեալ բառին մէջ ն գրերը, մինչ համապատասխան ասորերէնը՝ «կակկըրա»՝ չունի նոյնը) (էջ 8—13), քերականական սեռը (էջ 13—17), հնդեւրոպական հոլովման դրութեան պահպանումը (էջ 18—25), սեռական ենթաթիւնը (էջ 25—47), ընդունելութեամբ (էջ 25—33), հին հայերէն —ք յօքնակին (էջ

33—45), նոր հայերէն յօքնականակերտ մասնիկները (էջ 45—51) եւ կը կնակները (էջ 51—57) :

Յօդուածին վերջը մերժելով հանդերձ հեղինակը Մառի այն կարծիքը թէ հայերէնը «խառնուրդ մըն է, որուն զլիսաւոր բաղադրիչ մասը յարեթականն է» (Der Neue Orient, 7, 264), այն եզրակացութեան կը յանդի թէ հայերէնը խառն լեզու մ'է եւ այն՝ երկու իմաստով. նախ՝ իբրեւ բառեր ու մասնիկներ (բայց ոչ նաեւ ձայնական դրութիւն) փոխառնող լեզու, ինչպէս է հայերէնը իրանեանի հանդէպ (վերջինս հայերէնի ձայնական դրութեան վրայ ազդեցութիւն դրածած է) : Երկրորդ՝ լեզուի փոխանակութեան տեսակէտով, այսինքն՝ այն իմաստով որ ինչ ինչ ժողովուրդներ իրենց լեզուն թողլով՝ հայերէնն առած եւ ասոր հետեւութեամբ ազդած են հայերէնի, այսպէս օր. հայերէնի ձայնական դրութեան վրայ : Այս վերջինը անո՛ր համար որ հեղինակը հայերէնի եւ հաւաքային կովկասեան լեզուներու (Kart'veprachen) իջեւ ձայնական դրութեան, ձայնական զարգացումներու, ինչպէս նաեւ քերականական սեռի չգոյութեան ու համաձայնութեան (Konkordanz) եւայլն մեծ նմանութիւններ կը գտնէ : Սակայն լոկ հաւանական կը համարի երկրորդ տեսակէտով ազդեցութիւն մը հայերէնի վրայ եւ այն ալ ո՛չ թէ ներկայ հարաւային կովկասեան լեզուներու կողմէ, այլ միջնորդութեամբ նախահայերէնի եղած կը համարի, որովհետեւ առաջիններուն (կովկասեան լեզուներու) հանդէպ հայերէնը միշտ իբրեւ տուող եղած է (էջ 63) : Հեղինակը կ'ընդունի նաեւ թէ հայերէն շատ մը ստուգաբանօրէն չմեկնուած բառեր՝ նախահայերէն լեզուէն կամ լեզուներէն կը ծագին (էջ 64) :

Դետերսի այս աշխատութիւնը, որով հայերէնը հարաւային կովկասեան լեզուներու հետ համեմատութեան դնելով շատ մը կէտերու մէջ նոյն լեզուներուն հետ հայերէնի նմանութիւնն ու համաձայնութիւնը ի վեր կը հանէ եւ մինչեւ իսկ հայերէնը նոյն-

նուն հանդէպ իբրեւ տուող լեզու ակներեւ կը դարձնէ՝ կարելի է ըսել թէ մեծ յաջողութեամբ սլաակուած է : Իսկ հեղինակին հայերէնը խառն լեզու մը համարելուն երկրորդ կէտը, որ ինքնին շատ կարեւոր հարց մըն է ընդհանրապէս ուրիշ լեզուապէտներէ ալ շատ քիչ ծեծուած՝ կը մնայ կարօտ խորագոյն ուսումնասիրութեանց ու համոզիչ ապացոյցներու : —

Դիւի «Ուրիխներու լեզուն» հետաքրքրական ուսումնասիրութիւն մըն է, թէեւ ոչ առաջինը, որ այս նիւթով կը զբաղի : Ուրիխները՝ փոքրիկ ժողովուրդ մը՝ մինչեւ 1864 կ'ապրէին Սեւ ծովու արեւելեան ափանց վրայ : Երբ Ռուսաստան իրենց հայրենիքը զբաւեց՝ զաղթեցին Թուրքիա, Ղլսաւորաբար Անատոլիոյ, ուր քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ ապրին անդին ցրուեցան : Ուրիխներէն արեւադերեւի եւ չերքերէնի միջեւ լեզու մըն է, այժմ գրեթէ կորսուած կամ կորսուելու դատապարտուած իր ժողովուրդին հետ միասին : Հեղինակը՝ ներկայիս միակ մասնագէտը այս նիւթի մէջ՝ կը ներկայացնէ հոս (Caucasica 4., էջ 64—144 եւ 5., էջ 1—54) ամփոփ տեղեկութիւն մը ուրիխներու եւ ուրիխերէնի մասին, բնագիրներ, ուրիխերէնի մեկնողական բառադիրք մը եւ նոյնին գերմաներէն յանկը :

Caucasica 5. թիւը կը բովանդակէ Դիւի ուրիխերէն յօդուածին վերջին մասէն զատ՝ նոյն հեղինակին կողմէ երկու փոքրիկ յօդուածներ եւս. «Բազմալեզուեան սիրոյ երդ մը» (հայ., վրաց., թաթ., ռուս., էջ 55—59) եւ «Ուրիխերէն բնագիրներ» (էջ 60—72), ինչպէս նաեւ «Ծովային ժողովրդոց անուններ հին արեւելեան աղբիւրներու մէջ» (էջ 73—130) ընդարձակ դրութիւն մը Ռ. Այսլէրի գրչէն :

Հ. ԵՓՐԵՄ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

